

Emancipuojanti poezija: skaitymai prie Žemaitės kaip feministinis artivizmas

Emancipatory Poetry: The Žemaitė Square Readings as Feminist Artivism

IEVA ŠAKELAITĖ

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

ieva.sakelaite@tspmi.stud.vu.lt

<https://orcid.org/0000-0003-0961-2073>

Anotacija: Nors šiuolaikinės lietuvių poezijos kūrėjai ir skaitytojai dažnai save sieja su apolitiška laikysena, politiškai įkrauta poezija arba literatūrinis elgesys yra ne visada akivaizdūs ir gali įgauti įvairių formų. Straipsnyje kaip politinis veiksmas analizuojami „Poezijos pavasario“ metu vykstantys poečių skaitymai prie Žemaitės paminklo Vilniuje. Remiantis Pierre’o Bourdieu literatūros lauko teorija, skaitymai gali būti laikomi kolektyvine feministinio artivizmo strategija, kuria steigiama erdvė poečių socialinio, simbolinio ir kultūrinio kapitalo mainams bei kuriamas didesnis kūrėjų moterų matomumas literatūros lauke. Skaitymus galima laikyti politiškais ir dėl jų metu patiriamu, filosofo Jacques’o Rancière’o terminais, emancipuojančio meno – juslumą perskirstanti poezija steigia poečių politinį subjektiškumą, išryškina potencialią literatūros lauko dalyvių lygybę ir vienija kūrėjas kaip estetinę bendruomenę, kurios narės geba užklausti esamus galios santykius ir įsivaizduoti kitokias nei normatyvinės galimybės savo kūnams.

Raktažodžiai: artivizmas, meninis aktyvizmas, feminizmas, literatūros sociologija, politiška poezija.

Abstract: Although contemporary Lithuanian poets and readers often claim to be apolitical, politically charged poetry or literary behavior are not always apparent and can take various forms. The article examines the annual women’s poetry readings in the Žemaitė Square during the Poetry Spring Festival as a

Received: 2023/08/23. **Accepted:** 2023/10/20.

Copyright © 2023 Ieva Šakelaitė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

political event. Based on Pierre Bourdieu's literary field theory, the event can be interpreted as a collective response of feminist activism to the established power structures. The readings provide a space for the exchange of social, symbolic, and cultural capital among the poetesses, enabling them to gain visibility and prominence within the literary field. Furthermore, the political significance of these readings emerges through the experience of emancipatory art, as defined by Jacques Rancière. The 'distribution of the sensible' not only establishes poetesses as political subjects but also fosters a sense of potential equality among all agents in the field. The collective experience of art engenders an aesthetic community capable of challenging prevailing power structures and envisioning possibilities that extend beyond societal norms.

Keywords: activism, artistic activism, feminism, sociology of literature, activist poetry, political poetry.

Įvadas

Pastaraisiais metais politinis ir aktyvistinis poezijos potencialas Lietuvoje aktualizuojamas vis dažniau – dar iki karo Ukrainoje, kai kultūros ir politikos perdangų klausimas tapo neatidėliotinas, politiškos poezijos tema iškildavo įvairiuose festivaliuose ir diskusijose. Tarp ryškesnių atvejų – 2020 m. „Poezijos pavasario“ konferencijos tema „Poetai ir barikados“, kurioje, be kita ko, kalbėta apie politinę barikadų konotaciją. Tarp renginyje išsakytų nuomonių nuskambėjo poetės ir aktyvistės Aušros Kaziliūnaitės (Kaziliūnaitė 2020) teiginys, kad ir šiuolaikinės lietuvių poezijos kūrėjai, ir skaitytojai linkę save sieti su apolitiška laikysena, vengti socialinių temų. Kaziliūnaitė svarstė, kad toks atsisiejimas nuo politikos susijęs su galia literatūros lauke disponuojančiais kūrėjais, mat jų politinės pažiūros atitinka dominuojantį diskursą, todėl ir lieka neidentifikuotos.

Tarp pražiūrimos ir į paraštes nurašomos politiškai įkrautos poezijos ar literatūrinio elgesio dažnai atsiduria feministinės literatūros praktikos – jos neretai ignorojamos literatūrinių apdovanojimų komisijų, neįvedamos į akademinį diskursą. Vienas ryškesnių feministinių poetinių reiškinių lietuvių literatūros lauke – nuo 2013 m. „Poezijos pavasario“ metu vykstantys poečių skaitymai prie Žemaitės¹. Renginys, nors pastaraisiais metais programoje tiesiogiai feministiniu neįvardijamas, turi aiškią feministinę potekstę – tai moterų poečių skaitymai, lyderių

1 Poezijos skaitymai, vykstantys prie Žemaitės paminklo, straipsnyje vadinami skaitymais prie Žemaitės – toks renginio pavadinimas nurodomas „Poezijos pavasario“ programoje.

teigimu, skirti reaguoti į vyrų kūrybos universalizavimą poezijos pasaulyje. Skaitymų ištakos taip pat aktyvistinės plačiąja prasme – pirmą kartą jie organizuoti, be kita ko, siekiant išsaugoti Žemaitės skverą kaip miesto viešąją erdvę. Politišku gali būti laikomas ir pats susivienijimo faktas – kolektyvinių meninių strategijų tikslas dažnai yra „pasisavinti ir perdalyti socialines vertybes, įteisinti konkrečią praktiką, padidinti simbolinį jos kapitalą ir visuomeninį statusą“ (Laukkonen 2013: 31). Šio straipsnio tikslas – aptarti skaitymus prie Žemaitės kaip feministinio poetinio aktyvizmo, artivizmo, strategiją ir įvardyti politinius poečių veiklos turinius. Naujadarų artivizmas (angl. *art + activism*) vis dažniau įvardijamas socialiai ir politiškai angažuotas menas, kuriuo siekiama pokyčio pasaulyje ir kvestionuojamas tam tikrų visuomenės grupių marginalizavimas (Sandoval ir Latorre 2008: 82–83).

Tyrimo metu atlikti pusiau struktūruoti interviu su atrinktomis renginio dalyvėmis² derinti su viešojoje erdvėje prieinamos medžiagos, skaitymų vaizdo įrašų analize. Analizės teorinės prielaidos – sociologo Pierre’o Bourdieu suformuluota lauko teorija, leidžianti daryti prielaidą, kad poetės veikia socialinių santykių lemiamoje tikrovėje, kuri struktūruoja ir pačių kūrėjų veikimą. Pastaruosius du dešimtmečius Bourdieu literatūros sociologija Lietuvos humanitarikoje taikoma plačiai (Jakonytė 2005; Cibarauskė 2014; Vasiliauskas 2018), ir, nors jos žodynas vartojamas beveik automatiškai, teorija nepraranda analitinės reikšmės. Bourdieu siūlo sąvoką „laukas“, kuria įvardija „objektyvių santykių tarp pozicijų tinklą arba išsidėstymą“ (Bourdieu ir Wacquant 2003: 131), – sąlygines ribas turinčią sritį, kuri veikia pagal savitą logiką. Sąvokai paaiškinti dažnai pasitelkiama žaidimo analogija – lauko dalyvės/iai³ kovoja dėl kapitalo ir lauko struktūros, jo ribų išlaikymo ar pakeitimo. Jos/jie disponuoja skirtingomis galios suteikiančiomis kapitalo rūšimis, kurios konkrečiame lauke turi skirtingą vertę. Dalyvių strategijos – veiksmai, kuriais mėginama išlaikyti arba padaryti pranašesnes savo pozicijas konkrečiame lauke (Bourdieu ir Wacquant 2003: 133–136). Literatūrologė Toril Moi (1991: 1031–1034) pastebi, kad viena iš Bourdieu teorijos stiprybių feministiniuose tyrimuose – peržengiama esencializmo ir konstruktyvizmo skirtis ir parodymas, kad socialiniai skirtumai nėra įgimti, bet ir nėra tiesiog reikšmės, kurias galima paprasčiausiai „perrašyti“, o socialinių praktikų metu įgyjamos tapatybės.

2 Poetės pasirinktos remiantis dviem kriterijais: dalyvavimo skaitymuose dažniu ir pastebimu lyties tvarkos kvestionavimu autorių kūrybinėse biografijose.

3 Straipsnyje vartojamas Taisijos Laukkonen siūlomas sąvokos *agents* vertimo variantas (Laukkonen 2013: 23).

Skaitymai prie Žemaitės šiame straipsnyje konceptualizuojami kaip kolektyvinė strategija, o ją analizuojant adaptuojamos Taisijos Laukkonen (2013: 32–33) siūlytos kolektyvinių strategijų tyrimo gairės: analizuojamos prieinamos vedėjų kalbos per renginį, skaitymų lyderių nuostatos, renginio komunikacija; interpretuojama, kokias tiesiogiai neišreikštas pozicijas kolektyvinis dalyvis užima, koks skaitymų prie Žemaitės santykis su kitais moterų skaitymais, su literatūros lauko institucijomis; gilinamasi į atskirų skaitymų dalyvių santykį su kolektyvu ir į galimus vidinius susivienijimo prieštaravimus.

Kada ir kaip literatūriniai skaitymai tampa politiški?

Artivizmas, lygiavertiškai sujungdamas ir politinę, ir estetinę plotmę, išsiskiria tuo, kad, užuot slėpęs meno ir politikos santykio įtampas, jas kaip tik pabrėžia (Jurriëns 2020: 233). Tokio politiškai aktyvaus meno tyrimuose dažniausiai išryškina artivizmo, kaip įrankio užklausti dominuojančias galios struktūras, potencialas. Nors svarbus autoritarinių santvarkų valdomose visuomenėse, artivizmas – esminga politinė priemonė ir demokratinėse santvarkose. Šiuo atveju paprastai kalbama apie marginalizuotų grupių pasipriešinimą ir pastangas perskirstyti vyraujančią hegemoninę tvarką: tai engiamų etninių mažumų pastanga dekolonizuotis (Sandström 2020), galimybė priešintis engiančiam heteronacionalistiniam diskursui (van Klinken 2018) ar feministinių vizijų kūrimas visuomenėse, kurioms būdinga galios asimetrija lyčių santykiuose (Pollozhani 2019).

Nors apskritai literatūros sociologijos tyrimai Lietuvoje dažni, tyrimų apie šiuolaikinį poetinį aktyvizmą ir politišką poeziją stinga. Kur kas dažniau analizuojamas dalyvių santykis su komunistiniu režimu sovietmečio literatūroje (žr., pvz., kolektyvinę monografiją *Tarp estetikos ir politikos*, 2015). Vis dėlto teorinės sąvokos, taikomos atskleisti engiančią logiką demokratiškose kultūrose, dažnai netinka sovietmečio ir totalitarinių režimų tyrinėjimams (Satkauskytė 2015: 13), todėl tiriant aktyvizmą demokratinėje visuomenėje į sovietmečio literatūros tyrimų prieigas reikėtų žvelgti atsargiai. Šiuolaikinių demokratijų tyrimų kontekste akivaizdu, kad susidomėjimas aktyvistine poezija ypač didelis JAV. Poezijos potencialas priešintis dominuojančiai hegemoninei struktūrai ir aktualizuoti socialines problemas analizuojamas tiek koncentruojantis į performatyvumo ir poetinio

įvykio dimensiją (Schoppelrei 2019), tiek atliekant tradicinę literatūrinę analizę, kurioje žvilgsnis nukreipiamas į kūrinio poetiką ir, pvz., svarstoma, kokios įtampos kyla politiškoje poezijoje kalbant asmenimis „aš“ arba „mes“ (Spaide 2020). Performatyvumo aspektą aktyvistinėje poezijoje ypač išskiria švedų literatūrologė Evelina Stenbeck (2017), kreipdama dėmesį į kūniškumo apraiškas tekste, lyrinės/io subjektės/o poziciją ir balsą, nutylėjimus ir kalbėjimo sąlygas, materialumo ir kalbos opozicijas.

Taigi politiškumas poezijoje dažnai suprantamas nebūtinai per aiškiai artikuliuotus siekius pakeisti visuomenę. Tokiai politiškumo sampratai išskleisti paranki filosofo Jacques'o Rancière'o siūloma juslumo perskirstymo sąvoka. Tai vyksmas, kurio metu įprasta juslinio patyrimo struktūra atskleidžiama kaip ribojanti ir kartu išryškinama galima visų subjektų/čių lygybė (Rancière 2004: 12–13). Todėl meno, kuris tokiu būdu gali išjudinti jusles ir suvokimą, patirtis potencialiai yra politiška – menas gali emancipuoti, nes perkuria to, kas kūnams normatyviai numatyta, supratimą, sukurdamas erdvę „naujoms politinio subjektiškumo formoms“ (Rancière 2009: 82). Pasak Rancière'o, toks naujų perspektyvų pasiūlymas ne tik veikia paskirą individą, bet kartu kuria naujas tikroves, naujus erdvėlaikius, o per tai, jei kūrinys patiriamas kolektyviai, kaip viešų skaitymų atveju, – „estetines bendruomenes“, kurioms bendras naujas, perskirstytas juslinis patyrimas.

Žemaitė kaip feministinis simbolis

Skaitymų prie Žemaitės politiškumas skleidžiasi svarstant Žemaitės, kaip renginio globėjos, pasirinkimo reikšmę. Idėja skaitymams kilo tapytojai, rašytojai, aktyvistei Vilmai Fioklai Kiurei, kai viešojoje erdvėje imta kalbėti apie Žemaitės skvero Vilniuje naikinimą. Pasak Kiurės, skaitymų tikslas buvo erdvės, skirtos šiai Lietuvos feminizmui svarbiai figūrai, išsaugojimas. Žemaitė dažnai įvardijama pirmąja Lietuvos feministe, ji garsėjo politiniu aktyvizmu ir įsitraukimu į kovą dėl lygių teisių (pvz., buvo Pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo organizacinio komiteto narė); jos aktyvizme ypač svarbus socialinių klasių nelygybės klausimas (Danytė 1999: 105). Žemaitės kūrinuose tematizuojamas priešinimasis patriarchalinėms struktūroms, kvestionuojamos lyčių elgesio normos (Čiočytė 2009: 50–52), todėl jos kūrybą taip pat galima laikyti artivistine.

Skaitymų metu Žemaitės, kaip globėjos, pasirinkimą paprastai komentuoja renginio vedėjos. 2020 m. skaitymus vedusi Marija Mažulė pabrėžė, kad Žemaitės įkvėpta ji ryši skarelę norėdama solidarizuotis su kuriančiomis moterimis. Kaip rašo Milda Danytė (2001: 175–176), Žemaitės pasirinkimas ryšėti skarelę ir dėvėti valstietiškus drabužius buvo atvirai politiškas, nes, be kita ko, kilo iš solidarumo su žemesnių klasių atstovėmis, kurioms kai kurios viešosios erdvės tuo metu buvo neprieinamos. 2021 m. skaitymų vedėja Laima Kreivytė taip pat atkreipė dėmesį į Žemaitės aktyvizmą:

Bet jinai čia stabiliai stovi ir stabiliai palaiko tas vertybes, kurios mums svarbios. Visai ne tos tradicinės, kurias ten bandoma nupiešti iš jos skarelės ir apdarų, o būtent tas moderniasias: Žemaitės kaip kovotojos, kaip labai pilietiškos moters, asmenybės, feministės“ (*Poečių skaitymai prie Žemaitės 2021*)

Kreivytės kalboje išryškėja „mes“: tos, kurioms svarbios moderniosios Žemaitės vertybės, jos pilietiškumas, feminizmas, o ne apropijavimas patriarchyliniam naratyvui. Interviu Kreivytė užsiminė ir apie 2017 m. įsteigtą Žemaitės premiją, kuri yra alternatyva Jotvingio premijai, – anksčiau teikta: per „Poetinių Druskininkų rudenį“ (PDR), nuo 2023 m. premija skiriama skaitymų prie Žemaitės metu. Per metus ryškiausiai pasirodžiusiai poetei įteikiama rankinė su Žemaitės atvaizdu. Premiją yra gavusios Virginija Kulvinskaitė (2017 m.), Lina Buividavičiūtė (2018 m.), Vaiva Grainytė (2019 m.), Enrika Striogaitė (2020 m.), Aušra Kaziliūnaitė (2021 m.) ir Ramunė Brundzaitė (2023 m.). Tai ryškios literatūros lauko dalyvės, kurių kūryboje daug politinių atspalvių, nors ne visos yra susijusios su artivizmu.

Vis dėlto Žemaitės pozicija literatūriniam lauke dvipusė – feministėms Žemaitė yra kovos už lygiateisiškumą simbolis, tačiau kartu ji yra viena esminių lietuvių literatūros kanono figūrų, „fundav[usi] lietuvių realistinę prozą“ (Daujotytė 1999: 101). Rašytoja dažnai siejama su lietuvių literatūros kanonui įprastais kaimo vaizdiniais, jos skara – su tradicinėmis moteriškumo ir motiniškumo sampratomis (Danytė 2001: 174–175). Anot Ramunės Bleizgienės (2022: 300–306), Žemaitės kūrybos recepcija, įtraukimas į mokyklos programas ir Žemaitės *Raštų* leidybos specifika rodo, kad dar praėjusio šimtmečio pradžioje Žemaitės kūryba suprasta kaip lietuviškumą įkūnijanti ir paranki tautiniam identitetui ugdyti. Žemaitės kanonizavimas ryškus ir sovietmečiu – 1965 m.

įsteigtas Žemaitės memorialinis muziejus; 1971 m. Vilniuje pastatytas skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus sukurtas paminklas. Be to, Žemaitė – vienintelė moteris, atsidūrusi ant nacionalinės valiutos kupiūros. Visa tai simboliškai žymi skaitymams būdingą specifinį santykį su literatūros lauko galios struktūromis – užuot veikusios subversyviai, poetės visada išlaiko dialogą su jomis.

Kalbintoms poetėms Žemaitė imponuoja kaip lyčių stereotipams nepaklūstanti ir vėlai debiutavusi kūrėja, jos išryškina Žemaitės, kaip feminizmo aktyvistės, palikimą. Kelios respondentės ir ypač tos, kurios turi tvirtą ryšį su lietuvių literatūra kaip disciplina, pabrėžia Žemaitės reikšmę lietuvių literatūrai. Interviu Giedrė Kazlauskaitė atkreipė dėmesį į tai, kad ją erzina tendencija Žemaitės atvaizdą įtraukti į populiariąją kultūrą ir komercializuoti⁴. Vis dėlto atrodo, kad skaitymai su tokiu pertekliniu Žemaitės įvaizdžio naudojimu nesusiję ir gali būti vertinami kaip aktyvistiškai produktyvus Žemaitės simbolio pasitelkimas – ir iš formalios renginio komunikacijos, ir iš kūrėjų pasisakymų akivaizdu, kad autorė šiuo atveju veikia kaip emancipacijos simbolis, turintis įgalinimo potencialą.

Įdomu, kad skaitymuose kaip simbolis pasitelkiama ir Salomėja Nėris. 2013, 2014 ir 2015 m. „Poezijos pavasario“ programme renginys pavadintas „Ką laumės lėmė“⁵. Viena vertus, dominuojančiame diskurse nėra įprasta Nėrį sieti su pasipriešinimo esamai lyties tvarkai įvaizdžiais – gajus jos, kaip romantikės, jautrios kūrėjos, kultūrinis vaidmuo. Vis dėlto feministėms ji reikšminga kaip viena iškiliausių lietuvių poečių, įtraukta ir į oficialųjį lietuvių literatūros kanoną, o tai vis dar nėra įprasta moterims kūrėjoms – tarp 36 lietuvių kalbos ir literatūros brandos egzamino privalomų literatūros kurso ir kontekstinių autorių yra tik trys moterys (NŠA 2023). Be to, Nėries įvaizdis pasirodo lietuvių feministinėje savimonėje kaip asmenybės, kurios gyvenimo pasirinkimai istorijos ir viešajame diskurse dažniausiai redukuojami iki jos santykių su vyrais (Kreivytė 2021). Kai po pertraukos 2018 m. poečių skaitymai grįžo į „Poezijos pavasarį“, pavadinimo „Ką laumės lėmė“ vis dėlto atsisakyta⁶, tačiau Nėris išlieka svarbiu simboliu skaitymuose,

4 Žemaitės atvaizdas reprodukuotas ir ant kojinių, ir ant marškinėlių. Tai susiję su platesne feminizmo komodifikacijos tendencija, kuri gali būti kritikuojama dėl pataikavimo esamoms galios struktūroms ir feminizmo, kaip radikalaus judėjimo, potencialo sumenkinimo (Fraser 2012: 6).

5 Pavadinimas nurodo į Petronėlės Orintaitės atsiminimus apie Nėries gyvenimą (*Ką laumės lėmė: atsiminimai apie Salomėją Nėrį (1904–1945)*) ir kartu Nėries eilutes „Anksti rytą baltos laumės / Laimę lėmė man jaunai; / Ir išbūrė ir nulėmė / Jaunai būti amžinai“ (Nėris 1966: 4).

6 2018 m. skaitymai vyko Rašytojų sąjungos patalpose, tačiau juos laikau skaitymų prie Žemaitės tąša – kelios poetės interviu užsiminė, kad renginys į vidų persikėlė dėl prasto oro.

pvz., jos poezija skamba dainų forma. Per 2019 m. skaitymus Kreivytė komentavo: „Visi, kas norės į ją [Nėrį – IŠ] kėsintis, turės reikalų su poetėmis. Mes jos neatiduosim, kaip ir Žemaitės“ (*Poečių skaitymai prie Žemaitės* 2019: 42:50).

Iš nišinės protesto retorikos į ekspansyvumą

Pirmuosius skaitymus žymėjo ryški pasipriešinimo, tiesiogiai išreikšto protesto simbolika, kuri gali būti siejama su taktikomis, būdingomis Kiurės strategijai kultūros lauke⁷. Pirmųjų skaitymų prie Žemaitės „Facebook“ renginio puslapyje viršelis – nuotrauka iš pilietinės akcijos „Laisvę *Pussy Riot*“, kurioje taip pat dalyvavusi Kiurė. Atvaizde balaklavą dėvinti moteris pasilipusi ant Žemaitės skulptūros skreito, o to paties protesto metu balaklava užmauta ir Žemaitės skulptūrai, aktualizuojant jos, kaip aktyvistės, įvaizdį. Kaip įvardija Kiurė, pirmieji skaitymai prie Žemaitės buvo atvirai feministiniai, organizuoti „būtent per aktyvizmo prizmę“ (VFK 2021). Protesto įvaizdis kurtas ir skaitant poeziją į megafoną. 2013 m. visos skaitymų dalyvės buvo susijusios su feministiniu aktyvizmu, be to, kūrėjos to meto literatūros lauke neužėmė galios pozicijų. Intenciją suvienyti poetes, kūryboje reflektuojančias feminizmui svarbias temas ir sykiu nedisponuojančias simboliniu kapitalu dominuojančiose struktūrose, pažymi ir Kiurė (VFK 2021). Vis dėlto pastaraisiais metais skaitančiųjų sudėtis marga: dalyvaujančios skaitovės įvairuoja patirtimi ir literatūrinėmis biografijomis, skiriasi jų kūrybos poetika. Kartu akivaizdu, kad ne visos dalyvės turi vienodą skaitymų viziją: „Tie skaitymai kartais būna šiek tiek eklektiški – poečių, būna, įvairių dalyvauja, kai kurios kaip ir feministės. [...] Bet skaitymai tikrai nėra vien feministiniai, labai įvairios poezijos gali išgirsti“ (RB 2021).

Viena vertus, tą lemia skaitymų atvirumas – juose poeziją skaityti gali visos norinčios, literatūros lauke nebūtinai įsitvirtinusios kūrėjos. Kai kurioms

7 Menininkė organizavo ne vieną artistinę akciją, tarp kurių, pvz., feministinis literatūrinis performansas „Po Kudirka, arba patriarchams paliepus, mums panorėjus“, kai Kiurė, Aira Leonidovna ir Ramunė Brundzaitė, be kitų patriarchalinę visuomenės struktūrą komentuojančių literatūrinių eksperimentų, atliko perrašytą Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“ versiją, dėl kurios menininkėms buvo pradėtas (ir galop nutrauktas) ikiteisminis tyrimas dėl valstybinių simbolių įžeidimo (Raibytė 2013). Kaip ir skaitymai prie Žemaitės, performansas vyko instituciniame kontekste, festivalyje „Kultūros naktis“, kurio pagrindinis partneris yra Vilniaus miesto savivaldybė, tad renginys nenumatė konflikto su valdžia.

rašančioms moterims tai vienintelė galimybė perskaityti kūrybą didžiausio poezijos festivalio renginiuose. Kituose skaitymuose paprastai dalyvauja kviestiniai, socialiniu ir kultūriniu kapitalu disponuojantys autoriai. Su tokiu atvirumu dera ir Žemaitės skveras kaip viešoji miesto erdvė – vieta, kurios neribojamos jokios tvoros ar vartai, matoma ir prieinama Gedimino prospekto praeivėms/iams, mat skveras yra tarsi savotiška prospekto kišenė. Skveras taip pat garsėja kaip vieta, kurioje renkasi įvairaus socialinio statuso miestietės/čiai: „Niekad nesėdžiu tame skvere, vaikystėje mama sakydavo, esą jį mėgsta „kandys“ – iš tikrųjų matydavome asocialokai atrodančius asmenis palei suoliukus, jie kabnėdavosi prie žmonių“⁸ (GK 2021). Žemaitės skveras yra viešoji miesto erdvė *par excellence*, ir toks atvirumas prideda politinės įkrovos jame vykstantiems skaitymams. Siedama Žemaitės, kaip feministės ir aktyvistės, įvaizdį ir skvero architektūrinę specifiką, Kreivytė reziumuoja: „[...] tie skaitymai prie Žemaitės, mano požiūriu, jie visą laiką turi tą tokį moterų savarankiško balso viešojoje erdvėje pobūdį“ (LK 2021).

Žinoma, atvirumas daro įtaką skaitymų turiniui ir formatui. Kelios poetės pastebi, kad skaitymai išsitęsia laike, juose galima išgirsti kontrastuojančios kokybės kūrinių, tačiau kartu atvirumas įvairioms vizijoms yra iš esmės politiškas – organizavimasis bei solidarumas yra svarbi politinio gyvenimo dalis. Kaip rašo Caroline Sweetman (2013: 218–19), kolektyvinis veikimas yra esmingas kovoje dėl lyčių lygybės – moterų susibūrimai gali suteikti progą suburti apie save socialinį ratą, leidžiantį kurti nepriklausomumą nuo tradicinių socialinių santykių, pvz., šeimos. Be to, kadangi kolektyvinis veikimas ne visada prasižada su konkrečia politine vizija, moterų susibūrimai ypač svarbūs, nes tokiu būdu atsiranda terpė kurtis feministinei sąmonei. Skaitymai prie Žemaitės yra erdvė, kurioje vyksta emancipacija, ir tam tarnauja ne tik vedėjų prakalbos ar solidarūs veikimas kartu, bet ir poezijos patirtis, kai tarp skaitomos poezijos pasitaiko kūrinių, kurie, Rancière'o terminais, gali perskirstyti jusles ir taip kurti politinę savivoką. Bendra meno patirtis šiuo atžvilgiu taip pat svarbi: kolektyvinis meno kūrinių patyrimas potencialiai steigia estetines bendruomenes, kurių narėms/iams jusliniai patyrimai yra transformuojami draugėje, atveriant naujas vaizduotes ir galimybes (Rancière 2009: 51–82). Skaitymuose taip gimsta naujas politinis subjektas – emancipuotų ir viešojoje erdvėje girdimą balsą turinčių

8 Čia ir toliau straipsnyje pateikiamų interviu dalyvių kalba netaisyta.

moterų kūrėjų bendruomenė, siekianti perskirstyti nelygų galios pasiskirstymą literatūros lauke. Kai kurios poetės skaitymus laiko ne tik solidarumo išraiška, bet ir savotišku bendruomenės susitikimu, tai „[...] galimybė susitikti su kitomis poetėmis, pabendrauti“ (VK 2021); „ten tokio bendruomenės jausmo yra“ (LB 2021).

Vis dėlto skaitymais siekiama solidarumo, nepostuluojant besąlygiškos moterų vienybės, seserystės. Pastaroji dažnai veikia kontraproduktyviai feministinėms idėjoms, nes daroma prielaida, kad esti visas moteris vienijanti moteriška esybė. Apie poreikį moteris suprasti kaip heterogenišką grupę kalbėjo antrosios feminizmo bangos kritikės, pvz., mokslininkė ir aktyvistė bell hooks, kritikavusi seserystės idėją XX a. vid. moterų išsilaisvinimo judėjime. Pasak hooks (1984: 43–44), judėjimas nereflektavo moterų socialinių tikrovių įvairovės, skirtingų diskriminacijos lygmenų, slėpta, kad moterys dalyvauja kitų moterų išnaudojime. Kai kurios kalbintos poetės pabrėžia skirtį tarp solidaraus veikimo ir besąlygiško sutarimo, pažymėdamos skaitymų margumo vertę. Skaitymai vertinami kaip erdvė, kurioje įvairiomis poetinėmis strategijomis reprezentuojamos skirtingos moterų patirtys: „[M]an gal grožis slypi tame, kaip skirtingai moterys poetės rašo“ (LB 2021); kaip platforma moterims susivienyti ir atrasti bendrybių, nepaisant skirtingų užimamų politinių pozicijų: „[V]is tiek reikia rasti bendrų taškų. Ir va poezija, kūryba dėl to yra labai gerai. O išsidraskyti tarp tų kairių ir dešinių gali per tris minutes“ (VFK 2021). Nors viena/vienoda nuomonė nėra siekiamybė, solidarumas veikia kaip emancipacija ir galimybė pasipriešinti patriarchalinėms struktūroms: „[B]et norint kažkokį pokytį pasiekti, reikia didesnio sąmoningumo ir solidarumo, nes jeigu ten vienas kažką vebleni... Visur yra kažkokie ryšiai, laukai, galios struktūros“ (LK 2021). Todėl skaitymai yra ir galimybė steigti ryšius, kaupti socialinį kapitalą, o tai yra būdas keisti lauko struktūravimo principus ir viziją, jo *nomos* (Bourdieu 1996: 223), kad moterų patirtis reprezentuojanti poezija nebūtų laikoma nišine.

Skaitymai prie Žemaitės moterų skaitymų kontekste

Renginys, tiesiogiai įvardijamas moterų poezijos skaitymais, nėra išskirtinis įvykis. Pvz., Kaune kone kasmet vyksta moterų poezijos popietė Nėries muziejuje;

2021 m. įsteigtas poeziją kuriančių moterų susivienijimas „Women Are Poems“. Kartais moterų skaitymai organizuojami platesnių renginių kontekste, pvz., performatyviai įvietinant parodas⁹. Lyties aspektas išryškintas ir įvairiuose *queer* skaitymuose¹⁰. Tiesiogiai įvardytų vyrų poezijos skaitymų nebūna (nors tokių, kur dalyvauja vien vyrai, pasitaiko), todėl skaitymų prie Žemaitės įlytinimas kviečia apsvarstyti atskyrimo pagrindus. Viena vertus, tai gali suponuoti esencialistinę prielaidą, kad moterų rašymas yra kažkuo išskirtinis dėl biologinės lyties, kad egzistuoja transcendentali moteriška tapatybė, pasirodanti moterų tekstuose. Pasak Moi, toks požiūris ne tik atmeta sociokultūrinių faktorių reikšmę žmogaus tapatybei, bet ir apriboja teksto reikšmes, literatūros kūriniiui keldamas vienintelį kriterijų – tiksliai atspindėti gyvenimą (Moi 2001: 46). Vis dėlto poečių atskyrimas gali turėti politinį pagrindą, siekiant apsvarstyti socialiai ir kultūriškai suformuotas skirtingas sąlygas lytims veikti literatūriniame lauke. Tokiu atveju moterų literatūros, kaip kategorijos, įvardijimas ir tyrinėjimas tampa politine būtinybe (Moi 2001: 77).

Paklaustos, kokį ryšį turi su įlytinta kategorija „poetė“, kelios respondentės kalba apie kūrybą kaip keliadugnį fenomeną, kuris su lytimi netapatintinas, tačiau neatmeta lyties kaip patirtis formuojančios dimensijos: „O pati poezija – ji neturi lyties. Individas, aišku, save išreiškia per savo patirtis ir t. t., bet aš kalbu apie tai, kad gilumine prasme kūryba, poezija gali būti ir moters, ir vyro“ (MM 2021); „Nemanau, kad poezija turi lytį, bet vis tiek mes turime savo patirtį būdami moterimis ar vyrais [...]“ (RB 2021). Kai kurios poetės savo kūrybą laiko atspindinčia moters patirtį: „Tikiu, kad daug patirčių yra universalių ir svarbių ir moterims, ir vyrams, bet kai kuriuos aspektus, matyt, paliečiu iš to, kad save kasdienybėje identifikuojau kaip moterį, ir tai jaučiasi“ (LB 2021). „Moteriškumas“ ir „vyriškumas“ kūryboje gali būti siejamas su poezijai dažnai būdingu įsitvirtinimu asmeninėse, „aš“ patirtyse: „Manau, kad yra skirtis tarp poetų ir poečių, jeigu pats kūrėjas pasirenka tą skirtį ir, tarkim, vyriškumą arba moteriškumą, arba savo autobiografinę patirtis kaip kūrybos temą, kaip medžiagą kūrybai“ (VK 2021).

9 2017 m. festivalio „Europos muziejų naktis“ metu Nacionalinėje dailės galerijoje vyko poečių skaitymai ekspozicijos „M/A\G/M\A. Kūnas ir žodžiai Italijos ir Lietuvos moterų mene nuo 1965 metų iki šių dienų“ erdvėje.

10 Vilniaus *queer* festivalio metu „Kreivės“ kasmet vyksta „Kreivi skaitymai“; Kauno menininčių namai ir socialinis centras „Emma“ organizuoja *Queer* skaitymus Kaune.

Vyrų dominuojamame literatūros lauke gali susiformuoti tendencija moterų kūnų patirtis reprezentuojančią kūrybą nustumti į paraštes, nes ji laikoma neati-tinkančia neva universalios kokybės kriterijų. Į tokių moterų kūnų patirčių mar-ginalizavimą reaguoja ir poetės: „[...] ir ypatingai iš vyresnės kartos vyrų poetų, juos kartais labai piktina, kad moterys rašo ten apie kažkokią savo fiziologiją ar kažkokiais psichikos problemas, ar dar kažką, ar čia gali būti poezija“ (MM 2021); „[...]eigu vyras eilėraštyje rašo apie masturbaciją, tai tu tą suvoki vos ne kaip kaž-kokią tamsos, egzistencinės gelmės ar nerimo simboliką. O kai moteris rašo apie menstruacijas ar gimdymą, tai čia jau tabu“ (VK 2021). Feministiniame diskurse universalumo retorikos kritika – viena esminių temų. Žvelgiant iš Bourdieu pers-pektyvos, kūriniių vertinimo kriterijai yra steigiami socialinių, kultūrinių konven-cijų ir atliepia lauko galios santykius atspindintį dominuojantį naratyvą. Postu-luojamas politiškai neutralus universalumas visada gali būti kvestionuojamas kaip atspindintis tam tikros grupės nuostatas bei patirtis ir kaip atmetantis skirtingai įkūnijamos patirties galimybę. Istoriskai pretenzijos į universalumą dažniausiai neįtraukia marginalizuojamų grupių – moterų, seksualinių, etninių mažumų ir t. t. – perspektyvų ir palaiko nusistovėjusias normas ir galios santykius.

Kalbėdamos apie lyčių nelygybę literatūros lauke, kelios poetės užsimena apie literatūrinių apdovanojimų teikimo sąlygas ir neproporcingą poezijos fes-tivalių laureatų ir laureačių pasiskirstymą, apie kurį literatūros lauke kalbama jau kurį laiką¹¹. Problemos opumas, be kita ko, artikuliuotas 2017 m. renginio „Poetinis Druskininkų ruduo“ metu vykusioje diskusijoje, kurioje svarstytas nelygus Jotvingio premijos gavėjų pasiskirstymas lyties atžvilgiu (2017 m. iš 33 gavusiųjų premiją tebuvo 2 moterys). Renginyje kaip pagrindinę nelygybės priežastį kūrėjos įvardijo savireprodukuojančias nelygybės struktūras, pvz., tai, kad premijas skiriančios komisijos sudaromos iš ankstesnių premijų laimėtojų (Diskusija „Moterys ir vyrai poezijoje: vaizduotės ribos“ 2017). Literatūrinių premijų laureatų „tiražavimas“ (LK 2021) lemia, kad kai kuriais atžvilgiais pasi-slinkti lauko *nomos* bei pakisti supratimui, kas yra kokybiška, kanonizavimo ir apdovanojimų verta literatūra, erdvės lieka mažai. Šiuo aspektu galime fiksuoti patriarchalinę literatūros lauko struktūrą ir lytį kaip lauko dalyvių *habitus* – da-lyvių internalizuotoms socialinėms, politinėms, istorinėms aplinkybėms ir pagal

11 Pvz., daug aršių diskusijų sukėlė 2017 m. spalio 3 d. „Facebook“ paskelbtas Aušros Kaziliū-naitės įrašas, kuriame Jotvingio premija įvardijama „literatūrine vyrų premija“ (Kaziliūnaitė 2017).

tai susikurtiems mąstymo ir veikimo modeliams (Bourdieu ir Waquant 2003: 158–165) – reikšmingą įtaką darantį dėmenį.

Vis dėlto neteisinga būtų teigti, kad moterų kūryba Lietuvos literatūros lauke nurašoma. Moterų diskriminacija, jei pasirodo, dažnai yra latentinė, „kurią sunku gal užčiuopti“ (RB 2021). Viena vertus, lytis nėra patiriama kaip lemiamas parametras galimybių erdvės, atsiveriančios literatūros lauke, ir „tikriausiai būtų labai neteisinga sakyti, kad visos moterys yra diskriminuojamos“ (VK 2021). Tai patvirtina idėją, kad net ir patriarchalinėse struktūrose moterys gali disponuoti galia, kurią suteikia simbolinis kapitalas (Moi 1991: 1037–1038). Tai, kad poečių pozicijos lauke nėra vien marginalios, žymi ir skaitymų dalyvių literatūrinės biografijos, ir trajektorijos lauke. Pvz., Kazlauskaitė ir Kulvinskaitė (kritikos srityje pasirašanti Cibarauskės pavarde) yra literatūros kritikės, užimančios svarbias pozicijas pagrindiniuose Lietuvos kultūros leidiniuose. Kaip rašo Susanne Janssen (2001: 330–331), kritikės/ai yra tarp literatūros lauko „vartininkų/ų“, nes turi galią kurti rašytojų reputaciją ir identifikuoti kūrinių išliekamąją estetinę vertę, jų vietą literatūros kūrinių hierarchijoje. Kaziliūnaitė užima pirmininkės pavaduotojos poziciją Rašytojų sąjungoje – institucijoje, kuri svarbi kanono formavimo bei vertingos literatūros sampratos kūrimo procesuose. Be to, literatūros lauke yra reikšmingi kūrėjų akademiniai pasiekimai. Dalis nuolatinėjų skaitymų dalyvių yra epizodiškai ar nuolat susijusios su akademinėmis sritimi ir disponuoja simboliu kapitalu, įgyjamu veikiant akademiniam pasaulyje. Kazlauskaitė studijavo doktorantūroje, Kaziliūnaitė, Kreivyte ir Kulvinskaitė yra mokslų daktarės. Toks simbolinis kapitalas, atkeliaujantis iš mokslo pasaulio, literatūros lauke yra reikšmingas – kelia dalyvių reputaciją, suteikia svarumo kritikių balsams ir gali daryti įtakos poečių kūrybos recepcijai.

Išvados

Viena iš pagrindinių skaitymų prie Žemaitės paminklo aktyvistinių plotmių skleidžiasi žvelgiant į skaitymus kaip kolektyvinį veiksma – kolektyvinė meno patirtis yra galimybė atsirasti estetinei bendruomenei. Kartu patirdamos, Rancière'o terminais, emancipuojantį meną, skaitymų dalyvės ir klausytojos įsisteigia kaip naujos politinės subjektės, gebančios užklausti esamus galios san-

tykius ir įsivaizduoti kitokias galimybes nei normatyvinės savo kūnams. Tokio kolektyvinio literatūros lauko dalyvio ir kartu politinio subjekto atsiradimas reikalingas, visų pirma, keičiant literatūros lauko optiką: anksčiau poetės literatūros lauke buvo užgožiamos, pvz., nebūtinai kviečiamos į kitus skaitymus, neapdovanojamos literatūriniais apdovanojimais ir pan., o dabar moterų skaitymais sukuriama erdvė, kurioje atsiranda galimybė būti matomoms ir girdimoms – tiek vienoms kitų, tiek visų viešojoje erdvėje, mat skaitymai vyksta atvirame, centriniame sostinės skvere. Tokiai poečių bendruomenei gyvuoti netrukdo, kad, kaip kolektyvinė lauko dalyvė, bendruomenė turi visai kitokią strategiją nei pavienės narės, kurių ne visos simpatizuoja feministinėms idėjoms, laikosi skirtingų vertingos literatūros sampratų ir užima įvairias pozicijas literatūros lauke arba išvis jame nedalyvauja. Skaitymai yra atsakas į literatūros lauke ilgą laiką buvusią gają vyriškosios, kaip universalios, patirties sampratą, todėl juose solidariu veikimu propaguojama poetikų ir patirčių įvairovė, o ne vienintelis (ir todėl visus kitus ribojantis) kokybės ir normatyvinio buvimo naratyvas. Kartu toks kolektyvinis veikimas tampa būdu dalytis socialiniu, kultūriniu, simboliniu kapitalais.

Skaitymams prie Žemaitės, kaip kolektyvinės strategijos politiškumui, svarbus aspektas yra tai, jog nuo pat atsiradimo renginys pasižymi dialogu su centrinėmis literatūros lauko institucijomis. Pasipriešinimo praktikos, tarp jų ir feministinės, paprastai siejamos su įprastos tvarkos ardymu, subversija. O skaitymai prie Žemaitės yra „Poezijos pavasario“, turinčio ilgiausią kasmetinio renginio literatūros tradiciją, organizuojamo svarbiausių Lietuvos literatūros lauko oficialių institucijų, programos dalis; nors Žemaitė – aiškiai feministinė figūra, sykiu ji viena esminių lietuvių literatūros kanono figūrų. Toks dialogas su institucijomis gali būti aiškinamas tuo, kad renginio lyderės ir nuolatinės dalyvės pačios nėra literatūros lauko pakraščio figūros. Tą reflektuoja ir kūrėjos, su kuriomis kalbėtasi: kalbėdamos apie diskriminaciją lyties pagrindu, poetės pastebi nelygybę reprodukuojančias struktūras, tačiau kartu atkreipia dėmesį į įtakingas pozicijas užimančių moterų kūrėjų gausą, literatūros lauko struktūros poslinkį moterų kūrėjų naudai. Šiuo atžvilgiu reikšmingas yra Lietuvos literatūros lauko mažumas, lemiantis neišvengiamą jo dalyvių bičiuliavimąsi, nepaisant galbūt nesutampančių nuostatų ir literatūros sampratų.

SANTRUMPOS:

- VFK 2021 – interviu su Vilma Fiokla Kiure, 2021 m. lapkričio 20 d.
 MM 2021 – interviu su Marija Mažule, 2021 m. lapkričio 21 d.
 RB 2021 – interviu su Ramune Brundzaite, 2021 m. lapkričio 18 d.
 LB 2021 – interviu su Lina Buividavičiūte, 2021 m. lapkričio 29 d.
 VK 2021 – interviu su Virginija Kulvinskaite, 2021 m. lapkričio 24 d.
 GK 2021 – interviu raštu su Giedre Kazlauskaite, 2021 m. lapkričio 29 d.
 LK 2021 – interviu su Laima Kreivyte, 2021 m. gruodžio 19 d.

LITERATŪRA:

- Bleizgienė Ramunė 2022. „Žemaitės kanonizavimas: kritika, švietimas ir Raštų leidyba“, in: *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės: (XIX a. pabaiga – XX a. pirma pusė)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 300–306.
- Bourdieu Pierre 1996. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu Pierre, Wacquant Loïc J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, Vilnius: Baltos lankos.
- Cibarauskė Virginija 2014. „Kas, dėl ko ir kaip kovoja literatūros lauke?“, *Žmogus ir žodis*, 16(2), 86–105, prieiga internete: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/f1212245-1e9c-4541-8ca1-5aaba65fec1a/content> [žiūrėta 2023 08 16]
- Čiočytė Dalia 2009. „Žemaitės feminizmas“, *Literatūra*, 51(1), 49–56, prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/7786> [žiūrėta 2023 08 16]
- Danytė Milda 1999. „Žemaitės feminizmas“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, Vilniaus universiteto leidykla, 104–111.
- Danytė Milda 2001. „Representing the Self in Public; Transgression of Dress Codes by Pauline Jonson and Žemaitė“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 3, Vilniaus universiteto leidykla, 167–178.
- Daujotytė Viktorija 1999. „Parašyta moterų. (Ar galima lietuvių moterų literatūros istorija?)“, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, Vilniaus universiteto leidykla, 100–103.
- Diskusija „Moterys ir vyrai poezijoje: vaizduotės ribos“ PDR 2017 2017 10 06. [„Youtube“ vaizdo įrašas] Paskelbta „socialstructures“, prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=2RnoOnMQhDQ> [žiūrėta 2023 07 14]
- Fraser Nancy 2012. „Feminism, Capitalism, and the Cunning of History: An Introduction“, *Fondation maison des sciences de l’homme: Working Papers*, 17, 1–14.
- hooks bell 1984. *Feminist Theory: From Margin to Center*, Boston, MA: South End Press.
- Jakonytė Loretta 2005. *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Janssen Susanne 2001. „The empirical study of careers in literature and the arts“, in *The Psychology and Sociology of Literature*, red. Dick Schram, Gerard Steen, Amsterdam: John Benjamins, 323–358.
- Jurriëns Edwin 2020. „Indonesian Artivism: Layers of Performativity and Connectivity“, *Australian and New Zealand Journal of Art*, 20(2), 231–252, prieiga internete: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14434318.2020.1837377> [žiūrėta 2023 08 16]

- Kaziliūnaitė Aušra 2020. „Ar tikrai šiuolaikinė lietuvių poezija apolitiška?“ *Literatūra ir menas* 3709(15), prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/literatura/ausra-kaziliunaite-ar-tikrai-siuolaikine-lietuviu-poezija-apolitiska> [žiūrėta 2023 08 16]
- Kaziliūnaitė Aušra 2017. „Sveikinu šių metų Lietuvių Literatūrinės Vyrų premijos laureatus su tuo...“ „Facebook“ įrašas. 2017 m. spalio 3 d. prieiga internete: <https://www.facebook.com/photo?fbid=10210641680145808&set=a.1181558146743> [žiūrėta 2023 07 14]
- Kreivytė Laima 2022. „Neatsakyti klausimai apie Salomėją Nėrį: posūkis į kairę, ryšininė statusas ir juodasis atgailos sąsiuvinis“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1475900/neatsakyti-klausimai-apie-salomeja-neri-posukis-i-kaire-rysininkes-statusas-ir-juodasis-atgailos-sasiuvinis> [žiūrėta 2023 08 16]
- Laukkonen Taisija 2013. *Dainiai be tautos: Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Moi Toril 1991. „Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu’s Sociology of Culture“, *New Literary History*, 22(4), 1017–1049, prieiga internete: <https://www.jstor.org/stable/469077>, [žiūrėta 2023 08 16]
- Moi Toril 2001. *Lyties / teksto politika: feministinė literatūros teorija*, iš anglų kalbos vertė Lina Būgienė ir Viljama Sudikienė, Atviros Lietuvos knyga, Vilnius: Charibdė.
- NŠA – Nacionalinė švietimo agentūra. „Egzaminai ir pasiekimų patikrinimai“, prieiga internete: <https://www.nsa.smm.lt/egzaminai-ir-pasiekimu-patikrinimai/brandos-egzaminai/mokomieji-dalykai/> [žiūrėta 2023 07 14]
- Nėris Salomėja 1966. *Poezija*, Vilnius: Vaga.
- Orintaitė Petronėlė 1965. *Ką laumės lėmė: atsiminimai apie Salomėją Nėrį (1904–1945)*, Čikaga: Chicagos lietuvių literatūros draugija.
- Poečių skaitymai prie Žemaitės 2019 05 18. [„Youtube“ vaizdo įrašas] Paskelbta „Ineta Armaničiūtė“, prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=9sCMX1yVyS4> [žiūrėta 2023 07 14]
- Pollozhan Lura 2019. „Performing Anger in Kosovo: Women’s Claim to Citizenship“, *Women’s Studies International Forum*, 77, 1–7, prieiga internete: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277539518305466> [žiūrėta 2023 08 16]
- Raibytė Goda 2013. „Ar himną interpretavusios menininkės taps kriminalinėmis nusikaltėlėmis?“, prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/26961/ar-himna-interpretavusios-menininkes-taps-kriminalinemis-nusikaltelemis> [žiūrėta 2023 07 14]
- Rancière Jacques 2004. *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible*, London, New York: Continuum.
- Rancière Jacques 2009. *The Emancipated Spectator*, London, New York: Verso.
- Sandoval Chela, Latorre Guisela 2008. „Chicana/o Artivism: Judy Baca’s Digital Work with Youth of Color“, in: *Learning Race and Ethnicity: Youth and Digital Media*, ed. by. Anna Everett, Cambridge, MA: The MIT Press, 81–108.
- Sandström Moa 2020. *Dekoloniseringskonst artivism i 2010-talets Sápmi*: daktaro disertacija, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Satkauskytė Dalia 2015. „Įvadas. Sovietmečio literatūros iššūkis“, in: *Tarp estetikos ir politikos: lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 7–24.
- Schoppelrei Elizabeth 2019. „Full body intersection”: Fat-Positive Activism, Poetry Slam, and Rachel Wiley“, *Fat Studies*, 8(1), 75–86, prieiga internete: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21604851.2019.1531342> [žiūrėta 2023 07 14]

- Spaide Christopher 2020. „A Delicate, Vibrating Range of Difference“: Adrienne Rich and the Postwar Lyric „We“, *College Literature*, 47 (1), 89–124, prieiga internete: <https://muse.jhu.edu/article/746205> [žiūrėta 2023 07 14]
- Stenbeck Evelina 2017. *Poesi som politik: aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad*, Lund: Ellerströms.
- Sweetman Caroline 2013. „Introduction, Feminist Solidarity and Collective Action“, *Gender & Development*, 21 (2), 217–29, prieiga internete: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13552074.2013.819176> [žiūrėta 2023 07 14]
- van Klinken Adriaan 2018. „Citizenship of Love: The Politics, Ethics and Aesthetics of Sexual Citizenship in a Kenyan Gay Music Video“, *Citizenship Studies*, 22(6), 650–665, prieiga internete: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13621025.2018.1494901> [žiūrėta 2023 08 14]
- Vasiliauskas Saulius 2018. „Pierre’o Bourdieu teorija ir sovietmečio lietuvių literatūros lauko tyrimai“, *Žmogus ir žodis*, 20 (2), 119–131, prieiga internete: <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/1dca15ee-ed0f-402d-a070-e393d3ca60b3> [žiūrėta 2023 07 14]